

Eerste Kamer *der Staten-Generaal*

Toespraak van de Voorzitter van de Eerste Kamer, mr. A. Broekers-Knol, bij het afscheid van de vertrekkende leden op 2 juni 2015

Collegae,

Vandaag komen wij voor het laatst in deze samenstelling bijeen. Vandaag en volgende week is de wisseling van de wacht. Dat gaat met enig ceremonieel gepaard. 35 van u nemen afscheid. Dat betekent dat wij veel kennis, visie en ervaring kwijtraken. Wij troosten ons met de gedachte dat deze hopelijk volgende week vernieuwd wordt met het aantreden van de nieuwe leden. Een instituut is immers zo krachtig als zijn mensen. Vandaag staat echter niet alleen in het teken van het afscheid van een groot aantal collega's. Wij markeren ook het einde van de Kamerperiode 2011-2015. Voordat ik de collega's die afscheid nemen met een enkel woord toespreek, wil ik dan ook graag van de gelegenheid gebruik maken om kort stil te staan bij de ontwikkelingen die de Kamer in deze periode heeft doorgemaakt.

Een Kamerperiode laat zich in beginsel niet louter vatten in **cijfers en statistieken**. Maar om u een kleine indicatie te geven van wat er de afgelopen jaren door deze Kamer is behandeld, kan ik vermelden dat wij **990** wetsvoorstellen hebben behandeld, waarvan er **8** zijn verworpen. Er zijn **263** moties ingediend, waarvan er **99** werden aanvaard. **18** moties werden zelfs met algemene stemmen aanvaard. Ruim **680** toezeggingen werden er geregistreerd, waarvan **68** procent is voldaan. Speciaal voor de heer Reuten heb ik deze cijfers in een voetnoot van mijn bijdrage toegevoegd.

De **politieke ontwikkelingen** hebben de afgelopen jaren ontegenzeggelijk hun effect gehad op deze Kamer en op de manier waarop er naar de Kamer wordt

gekeken. Al tijdens het kabinet Rutte I was de aandacht voor de Eerste Kamer groter dan voorheen. Onder Rutte II werd deze lijn exponentieel doorgezet. Meer dan ooit was er aandacht voor het feit dat ook de Eerste Kamer een politiek orgaan is. Ik kan me de tijd nog goed herinneren dat we de pers hier met geen stok door de deur kregen. Dat is nu wel anders. Het neemt niet weg dat de Eerste Kamer het onverminderd als haar taak ziet om wetsvoorstellen te beoordelen op rechtmatigheid, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid. Ook de komende jaren zullen de Kamer en het kabinet hun weg moeten vinden in de huidige, betrekkelijk unieke, politieke situatie, waarbij het kabinet geen meerderheid heeft in de Eerste Kamer.

De Kamer heeft deze periode een groot aantal **opvallende debatten** gevoerd. Een kleine greep uit de reeks: verhoging AOW-leeftijd, de hervormingen van de woonsector, pelsdierhouderij, de zorgwet en de vrije artskeuze, de nationale politie, de herziening gerechtelijke kaart en de prostitutiewet. In al deze gevallen heeft de Kamer ernaar gestreefd de rechtmatigheid in brede zin te beoordelen. Het gaat dan onder andere om: rechtsbescherming, rechtszekerheid en verenigbaarheid met de Grondwet en verdragen. In sommige gevallen moest de Eerste Kamer een oordeel geven over **fundamentele en controversiële kwesties**, zoals de inbreuk op een grondrecht. Dat was onder andere het geval bij de wetsvoorstellen over ritueel slachten, weigerambtenaren en lesbisch ouderschap.

Voor volgers van de **staatsrechtelijke ontwikkelingen** bood deze parlementaire periode ook voldoende interessante casus: het debat over het rapport van de Staatscommissie Grondwet, het correctief en raadgevend referendum, het kiesrecht van de eilandsraden in Caribisch Nederland en het Huis voor Klokkenluiders. Ook heeft de Kamer bij een aantal gelegenheden gereflecteerd op de wijze

van haar verkiezing en haar positie in het staatsbestel ten opzichte van de andere staatsmachten.

De vele staatsrechtelijke ontwikkelingen leidden ertoe dat de Kamer meermaals overleg heeft gevoerd met de Raad van State. In februari 2012 heeft de Kamer voor het eerst gebruik gemaakt van de mogelijkheid om aan de Afdeling advisering van de **Raad van State** rechtstreeks voorlichting te vragen. Het betrof de Normering topinkomens en de Wet op het Accountantsberoep. Sindsdien is nog tweemaal voorlichting gevraagd, over respectievelijk artikel 13 van de Zorgverzekeringswet en de democratische controle in de EU. De band tussen de Eerste Kamer en de Raad van State is een bijzondere. Wij zijn in zekere zin staatsrechtelijke bondgenoten, respectievelijk aan het eind en aan het begin van het wetgevingsproces. Hoe serieus en consciëntieus de Kamer haar staatsrechtelijke verantwoordelijkheid neemt, bleek tijdens het debat over de 'staat van de rechtsstaat' in maart 2014.

Op staatsrechtelijk vlak speelde ook de uitvoering en uitwerking van de wet- en regelgeving in de nieuwe structuur van het **Caribisch deel van het Koninkrijk**. Door middel van werkbezoeken en het Interparlementair Koninkrijksoverleg kon worden overlegd over de nieuwe status van de eilanden, de consequenties daarvan voor het dagelijks bestaan van hun inwoners en de toekomst van het Koninkrijk in brede zin.

De Eerste Kamer heeft deze periode verder opvallend veel gebruik gemaakt van de mogelijkheid tot het houden van **deskundigenbijeenkomsten** ter voorbereiding op de plenaire behandeling van een wetsvoorstel, nota of beleidsdebat. Wij hebben ervaren hoe belangrijk het is om deskundigen en belanghebbenden rechtstreeks te kunnen bevragen over de onderliggende problematiek en uit-

voerbaarheid van een wetsvoorstel. De kwaliteit van deze bijeenkomsten droeg dan ook bij aan de kwaliteit van de debatten in de Kamer.

De Eerste Kamer heeft de laatste jaren steeds nadrukkelijker ook voor- en nagehangen algemene maatregelen van bestuur tegen het licht gehouden. **AMvB's** bevatten in toenemende mate bepalingen met verstrekkende gevolgen voor de uitvoerbaarheid van wetgeving. Mede daarom rekent de Kamer het tot haar taak om hier toezicht op uit te oefenen. In een enkel geval spreekt de Kamer zelfs de wens uit dat een onderwerp dat in een AMvB is geregeld toch bij wet wordt geregeld. Recentelijk speelde dit bij de Melkveewet. Ook heeft de Eerste Kamer in de afgelopen jaren steeds vaker gewezen op de gevaren en bezwaren van het **vooruitlopen op wetgeving**.

Op **Europees vlak** speelde met name de coördinatie en harmonisatie van economisch en begrotingsbeleid. De Kamer heeft zich meermaals sterk gemaakt voor de verankering van de democratische controle bij de hervormingen in het economisch en financieel bestuur in Europa. Zo heeft de Kamer geageerd tegen het uithollen van het budgetrecht van nationale parlementen door de invoering van het Europees semester. Verder heeft de Eerste Kamer - met een nipte meerderheid - bezwaar gemaakt tegen het instellen van het Europees Openbaar Ministerie; is er veelvuldig aandacht besteed aan de implicaties van het Oostelijk Partnerschapsbeleid en werden de eerste voorbereidingen getroffen voor de parlementaire dimensie van het Nederlands Voorzitterschap van de EU in 2016.

In het kader van het onderhouden van **internationale betrekkingen** heeft de Eerste Kamer ook deze periode weer verschillende buitenlandse delegaties ontvangen. Ik noem de meest in het oog springende: de Chinese President Xi Jinping, de Italiaanse President Napolitano, de Franse President Hollande, de Israelische President Peres, NAVO Secretaris-Generaal Rasmussen, Koning Filip

en Koningin Mathilde van België en Koning Felipe en Koningin Laetizia van Spanje. Ook werden er verschillende buitenlandse bezoeken afgelegd.

De Kamer is deze periode ook bijzonder betrokken geweest bij **parlementaire assemblées**. Wij zijn inmiddels zo gewend geraakt aan de afkortingen dat ik de namen niet meer voluit hoeft te noemen: PACE, COSAC, OVSE, NAVO-PA, Benelux en IPU. Door al deze activiteiten op het internationale vlak heeft de Kamer haar bijdrage aan parlementaire diplomatie verder invulling gegeven en uitgediept.

Nog 10 dagen geleden hadden wij hier vrijwel alle Europese Senaatsvoorzitters met hun delegaties te gast voor de conferentie van de *Association of European Senates*. De rapportage van deze bijeenkomst (die nog wordt verspreid) biedt een prachtige staalkaart van de functies die bicamerale stelsels in onze tijd vervullen.

Een unicum in de geschiedenis van de Kamer was het **Parlementair Onderzoek** naar het Nederlandse privatiserings- en verzelfstandigingsbeleid. Voor het eerst in de geschiedenis deed de Kamer een dergelijk omvangrijk parlementair onderzoek. Dit betekende dat de Kamer haar eigen aanpak heeft moeten en kunnen bepalen bij het organiseren hiervan. Het onderzoek leidde tot een degelijk rapport waaraan veel wordt gerefereerd. Deze aanpak biedt dan ook een blauwdruk voor eventuele parlementaire onderzoeken van de Eerste Kamer in de toekomst.

Een andere bijzondere commissie die de Kamer deze periode instelde was de commissie-**GRECO**, die tot taak had om een reactie van de Eerste Kamer voor te bereiden op het rapport van de Groep Staten tegen Corruptie van de Raad van Europa over de preventie van corruptie en bevordering van integriteit bij par-

lementariërs en de rechterlijke macht in Nederland. Dit rapport leidde tot de toevoeging van een hoofdstuk over integriteit aan ons Reglement van Orde en levert een belangrijke basis voor de Kamer om haar werkzaamheden consciëntieus te blijven uitoefenen.

In het kader van het uitoefenen van werkzaamheden wil ik hier graag melding maken van een andere ontwikkeling: de invoer van de iPad. In september 2011 werd met de introductie van de '**Eerste Kamer App**' voor senatoren de mogelijkheid gecreëerd om op hun iPad de agenda's en vergaderstukken te ontvangen en te lezen. Deze Kamerperiode hebben wij vrijwel volledig gedraaid op deze digitale vergadervoorziening. Dat was in het begin even wennen, zeg ik er eerlijk bij. Niet zelden kwam er een Kamerlid bij de staf met de vraag: "Hoe krijg ik mijn app op het scherm?" en "Waar zit de print knop?" en zelfs "Waar zit de aan knop", nadat we er al een half jaar mee gedraaid hadden. Met deze EK-app werd de Kamer 's werelds eerste papierarme parlement; een trend die inmiddels internationaal navolging krijgt. In het bijzonder het Europees Parlement heeft zich door ons laten inspireren.

Met het noemen van de App ben ik aanbeland bij het laatste onderwerp dat ik in deze inleiding wil aanstippen. De **ambtelijke ondersteuning** van de Kamer. Ik heb het al bij meerdere gelegenheden gezegd en ik zeg het vandaag weer: bij wat wij als Kamerleden doen is de voortreffelijke ondersteuning die wij krijgen onontbeerlijk. Die komt van een klein team. Een van de kleinste griffies ter wereld. Maar de kwaliteit die zij onder de bezielende leiding van Griffier Geert Jan Hamilton levert is ongeëvenaard. Ik weet dat ik namens u allen spreek als ik alle medewerkers - daarbij ook die van de Dienst Verslag en Redactie, de beveiliging en de catering - hartelijk dank voor de onvermoeibare, professionele ondersteuning die wij de afgelopen vier jaar van hen hebben mogen ontvangen.

Ik richt mij nu tot de Leden die vandaag afscheid nemen van de Eerste Kamer. Voor ik dat doe, wil ik niet nalaten om te vermelden hoe zeer wij allen diep geraakt zijn door het verlies van Willem Witteveen als gevolg van de ramp met MH17. Wij hebben van hem te vroeg afscheid moeten nemen en dat raakt ons zeker ook op een dag als vandaag.

Henk Beckers

Uw zuidelijke tongval verraadt uw Limburgse afkomst en Brabantse woonplaats. In combinatie met uw sympathieke karakter maakt dit dat velen u inschatten als zachtaardig. Dat bent u ook. Maar u bent ook vasthoudend en principieel. In de debatten werd telkens gaandeweg duidelijk dat u een ijzeren wil hebt. Een eigenschap die in de politiek goed van pas komt.

In de vier jaar dat u de Kamer diende was u met name actief in de onderwerpen sociale zaken, werkgelegenheid en zorg. Deze terreinen waren onderwerp van drie grote decentralisaties ("de 3D"). Het ging om zorg aan langdurig zieken of ouderen, hulp bij het vinden van werk en om jeugdzorg. In uw optiek ligt de winst van deze decentralisaties in het neerleggen van verantwoordelijkheden bij gemeenten en het helpen van de burger vanuit zijn capaciteiten, bekwaamheden en verantwoordelijkheden. Er moet echter wel goed gecommuniceerd worden naar de burgers. Ook maakte u zich er sterk voor dat gemeenten niet worden geleid door financiële motieven, maar dat de kwaliteit van de toewijzing en de invulling van de voorziening voorop staan.

U hebt in uw bijdragen steeds bijzondere aandacht besteed aan de positie van de jeugd. U deed dit vanuit de overtuiging dat ieder mens talenten heeft en dat het zaak is om die verder te ontwikkelen en aan te spreken. Eigen verantwoordelijkheid nemen, maar wel oog houden voor de kwetsbaren onder ons. Het is

één van de speerpunten die u in uw politieke carrière heeft uitgedragen. Deze carrière bracht u van de gemeentelijke politiek, naar de provinciale politiek en uiteindelijk naar de Eerste Kamer. Vandaag verlaat u de actieve politiek en richt u zich op het helpen van startende ondernemers in Den Bosch om hun talenten verder te ontwikkelen.

Martin van Beek

In oktober 2012 betrad u de rechterflank van deze Kamer. Ik bedoel dat letterlijk, omdat u vanuit het rostrum gezien ver in de rechtse hoek zit. Maar ik bedoel het ook een beetje figuurlijk.

Dit is uw eerste politieke functie, maar maatschappelijk was u al langer breed actief. Zo kwam uw commerciële werk als zelfstandig ondernemer en als *general manager* Europa bij een Amerikaanse onderneming bijvoorbeeld van pas bij uw werk voor de commissie Economische Zaken.

Als voorvechter van een sterke positie van het MKB pleitte u bij verschillende gelegenheden voor bedrijfslastenverlichting. U ziet in het MKB de werkgelegenheidsmotor van Nederland, die tevens de bron is voor de grootste vernieuwingen in onze economie. Ondernemers moeten niet alleen ruimte krijgen voor nieuwe initiatieven, maar ook zekerheid over het voortbestaan van hun onderneming. Voor het onterecht bevoordelen van buitenlandse concurrentie door Europese subsidies ben u beducht. U hebt in uw Kamerbijdragen telkens de positie van ondernemers verdedigd en zult in de toekomst ongetwijfeld het ondernemersbelang blijven bepleiten.

Margreet de Boer

Toen u toetrad tot deze Kamer, trad u tevens in de voetsporen van uw vader. Dat gaf uw Kamerwerk een extra dimensie. In uw maidenspeech bij de Heffing

van rechten voor Nederlandse identiteitskaart beschuldigde u het kabinet ervan arrogant en pedant te zijn. U vroeg de Kamer om u niet van ditzelfde te betichten. Dat zullen wij dan ook zeker niet doen. Maar van een welhaast onvermoeibare vasthoudendheid beticht ik u wel. Ik bedoel dit als compliment. U nam deel aan talloze debatten en vroeg de bewindslieden naar het naadje van de kous.

De onderwerpen die u behandelde varieerden van financiën en belastingen tot volkshuisvesting, binnenlands bestuur en justitie. In uw bijdragen stonden duurzaamheid, emancipatie en mensenrechten steeds voorop. Bij wetsvoorstellen zoals de Prostitutiewet, het Juridisch ouderschap vrouwelijke partner van de moeder en Weigerambtenaren kwam uw expertise op het gebied van vrouwenrechten en gelijke behandeling het beste tot zijn recht. Als iemand die in Friesland geboren is, kent u vast wel de uitdrukking: "om immen tinke" als het gaat om empathie tonen voor iemands positie. Dat is precies wat u steeds heeft voorgestaan. Ook na uw vertrek uit deze Kamer is de emancipatie van de vrouw bij u in goede handen.

Roger van Boxtel

Toen u vier jaar geleden voor het eerst plaatsnam in de groene bankjes ging daar een zekere vanzelfsprekendheid en ontspannen houding vanuit. Dit is deels te verklaren doordat u als minister en als Tweede Kamerlid dit Huis al aardig kende, maar ik geloof ook dat het deel is van uw karakter. Als fractievoorzitter was u altijd dáár als het nodig was en was u bepaald niet bang om stelling te nemen, maar kon u tegelijkertijd met een relativerende opmerking de spanning uit de lucht nemen. Dat ging vaak met enige charme gepaard. Zo werd ik aan het begin van iedere vergadering van het College van Senioren getraakteerd op een handkus: correct, net boven de hand.

In de debatten toonde u zich een fel voorvechter van de culturele sector. Het beleidsdebat cultuur dat wij in september 2013 voerden, was dan ook een kolfje naar uw hand. Of moet ik zeggen ‘kuifje’, want daar schijnt u groot fan van te zijn. U bepleitte dat er onderzoek werd gedaan naar de ingrijpende gevolgen van de bezuinigingen in deze sector. Het liefst zag u dat deze bezuinigingen deels ongedaan werden gemaakt. Cultuur is in uw optiek essentieel voor het verbinden van mensen onderling. Iets wat niet direct is uit te drukken in financiële waarde.

Uw affiniteit was overigens breder dan cultuur. Een met algemene stemmen aangenomen motie van uw hand verzocht de regering ervoor te zorgen dat aanbestedende diensten geen kosten hoeven te dragen voor het inschrijven bij/informatie verkrijgen van TenderNed. Op defensiegebied hebt u betoogd dat het de hoogste tijd is dat er één gemeenschappelijke Europese defensiemacht wordt gecreëerd. En op het gebied van onderwijs hebt u steeds bepleit dat er meer aandacht komt voor kwaliteit en voor een betere aansluiting van afgestudeerden op de arbeidsmarkt. Na het Herfstakkoord vorig jaar benoemde u de D66-fractie in de Tweede Kamer tot "*His Majesty's most loyal opposition*". In de Eerste Kamer - door u betiteld als *chambre de passion* - hebt u uw controlerende, vertegenwoordigende taak onverminderd uitgevoerd. Aan die tijd komt nu een einde.

Toen u een tijd geleden in het Financieel Dagblad over uw droomweekend mocht fantaseren, koos u voor een 12e eeuwse kasteel met restaurant op een uitgestrekt landgoed in het hart van Toscane. Ik gun u van harte het *dolce far niente*, maar vermoed eerlijk gezegd dat u ook na uw vertrek uit de Kamer steeds op zoek zal gaan naar nieuwe uitdagingen. In het FD zei u: "60 is het nieuwe 40!" Over twintig jaar zegt u: "80 is het nieuwe 60."

Willem Bröcker

Een cultuurschok is een desoriëntatie die een persoon kan voelen als hij of zij kennis maakt met een andere manier van leven als het gevolg van een bezoek aan een nieuw land of een verhuizing naar een nieuwe leefomgeving. Ik durf te zeggen dat u iets soortgelijks hebt ervaren toen u vanuit de internationale wereld van *assurance, tax and consulting services* voet over de drempel zette op Binnenhof 22. De Haagse vierkante kilometer heeft zo haar eigen manier van omgaan met *strategic planning* en *conflict management*. Uw aanvankelijke verbazing en distantie bleken echter uiteindelijk uw grootste troef. Ze maakten dat u op uw eigen nuchtere wijze de vele fiscale vraagstukken die deze Kamer heeft behandeld kon voorzien van de nodige praktijkkennis en expertise. Ik weet dat fiscalisten gewend zijn te kwantificeren, maar voor uw fractie was u van onschatbare waarde.

Samen met collega Essers bepleitte u het terugdringen van fiscaal instrumentalisme. U benadrukte in de debatten steeds dat Nederland een open en constructief belastingsysteem nodig heeft om haar concurrentiepositie te behouden. U bestreed eenzijdige en gekleurde berichtgeving over ons belastingklimaat en pleitte ervoor dat Den Haag zich niet teveel bemoeit met afspraken binnen de financiële sector.

Vorig jaar gaf u leiding aan een commissie die het rapport van *de Group of States Against Corruption* (GRECO) nauwkeurig heeft bekeken en de Eerste Kamer aanbevelingen deed voor preventie van corruptie. Ik refereerde er in mijn introductie reeds aan. Het rapport leidde er toe dat vrijwel alle fracties regels over integriteit hebben opgesteld en dat ook de Kamer als geheel haar Reglement van Orde heeft aangepast. Het verbaast mij dat niemand u nog de bijnaam 'El Greco' heeft toegedicht, dus ik maak graag van deze laatste gelegenheid om deze alsnog te introduceren.

Peter van Dijk

Peter van Dijk heeft de Kamer één termijn gediend. Wij hebben hem leren kennen als een vriendelijke collega met sterke Zeeuwse wortels. Hij werd samen met senator Schouwenaar en senator Van Zandbrink door Omroep Zeeland zelfs betiteld als: 'de drie Zeeuwse strijders in de Eerste Kamer.' Hij heeft zich in deze Kamer met name bezig gehouden met binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties. Namens de commissie KOREL is hij meermaals afgereisd naar het Caribisch deel van het Koninkrijk; ofwel vanwege een werkbezoek, ofwel vanwege het Interparlementair Koninkrijksoverleg.

Het reizen zit hem in het bloed, want ook namens de commissie SZW heeft hij interparlementaire conferenties in Riga en Vilnius bijgewoond. Verder maakte hij deel uit van de delegatie naar de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa, namens welke hij in 2012 deelnam aan de verkiezingswaarneming in Rusland en vorig jaar de integratie van de Nederlandse Luchtmobiele Brigade in de Duitse *Division Schnelle Kräfte* bijwoonde.

Peter van Dijk heeft zich in deze Kamer uitgesproken tegen onnodige lastenverzwaringen en inmenging van Europees beleid en voor een transparant bestuur en degelijk en zuinig financieel beleid. Ik heb er alle vertrouwen in dat hij deze uitgangspunten ook mee zal nemen in zijn werkzaamheden als fractievoorzitter namens de PVV bij de Provinciale Staten van Zeeland.

Adri Duivesteijn

Voor u deze Kamer betrad, had u uw sporen in het binnenlands bestuur en als volksvertegenwoordiger al ruimschoots verdiend. Als gemeenteraadslid, wethouder, locoburgemeester en Tweede Kamerlid was u een waar begrip geworden op het gebied van ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing. U bent een gepassioneerd politicus met een groot sociaal-maatschappelijk hart. In uw mai-

denspeech over huurverhoging op grond van inkomen verwierf u eeuwige roem door bij het kabinet het zweet in de handen te krijgen. U hield vast aan de principes die u al decennialang had en bepleitte een alternatief sociaal woonstelsel, waarbij de verhuurder op basis van kwaliteit van de woning een huurprijs vaststelt, waarbij woningcorporaties worden geprikkeld om te investeren en waarbij er gelijke rechten zijn voor organisaties van bewoners.

De gemoederen liepen hoog op. Ons gebouw werd welhaast belegerd door journalisten. Uiteindelijk werd er toch een compromis bereikt en kwam er na een lang debat geen 'Nacht van Duivesteijn'. Een jaar later kwam u wederom in december voor een principiële keuze te staan. Ditmaal betrof het de consequenties voor vrije artskeuze van artikel 13 van de Zorgverzekeringswet. Samen met twee collega fractieleden stemde u tegen het wetsvoorstel, omdat het naar uw oordeel in strijd is met de rechtsgelijkheid. Het kabinet kwam opnieuw in moeilijkheden en weer werd u overspoeld met cameraploegen. Om dan de rug recht te houden als onafhankelijk volksvertegenwoordiger is niet altijd even makkelijk. Uw principiële, morele houding - ook ten aanzien van uw eigen partij - heeft u door de jaren heen geliefd en minder geliefd gemaakt. Maar het is zoals ze zeggen: uiteindelijk is het eigen geweten dat telt. *"Policies are many, Principles are few, Policies will change, Principles never do."*

Heleen Dupuis

U bent lid van deze Kamer sinds 8 juni 1999. Met een anciënniteit van **5838** dagen bent u één van de langzittende leden van de Kamer. Daar merk ik bij op dat alle vier langzittende leden vandaag helaas afscheid nemen. De vijfde blijft, die zit hier voor u.

Wij hebben u leren kennen als een senator met een strijdlustig karakter. Iemand die helder en duidelijk opvattingen etaleert en met grote deskundigheid minis-

ters aan de tand voelt. U hebt hen menig ongemakkelijk uurtje bezorgd. Nu is dat natuurlijk niet iets waar wij als Kamer op uit zijn, maar het is wel van belang dat Kamerleden laten weten waar het schuurt. Dat deed u als geen ander.

Hét wetsvoorstel dat uw werk in de Kamer kenmerkt is het Elektronisch Patiëntendossier. Als specialist op het gebied van medische ethiek zette u uw tanden in dit dossier en liet niet meer los. De privacy van cliënten was volgens u zwaar onvoldoende gewaarborgd, waardoor de voorgestelde landelijke digitalisering leidde tot onaanvaardbare risico's. Uit uw bezwaren tegen het EPD mag overigens niet worden afgeleid dat u een tegenstander bent van digitalisering. Als lid van de Huishoudelijke Commissie was u mede verantwoordelijk voor het besluit om de iPad in te voeren. "Zet het op de iPad of gooi het in de klike!" zei u toen u werd gevraagd of u nog steeds schriftelijke stukken wilde ontvangen.

Uw affiniteit met ethiek bleek ook in het debat over godslastering. Hier stelde u dat de Staat ruimte moet geven om godsdienst vrij te beoefenen en dat ook burgers elkaar onderling hiertoe op een respectvolle manier de ruimte moeten geven. Vrijheid is voor u een groot goed. In een toespraak als ondervoorzitter gaf u ooit aan dat dat misschien komt omdat u geboren bent in mei 1945. "Vrijheid kun je niet proclameren. Ze moet beleefd en gedragen worden door burgers, gekozenen en bestuurders."

Na het beëindigen van uw werkzaamheden als Kamerlid krijgt u zelf ook een stukje van uw vrijheid terug. Al betwijfel ik of u dit werk niet toch zult missen. U bent zich hier in de loop der jaren steeds meer thuis gaan voelen. Nam zelfs af en toe de hond mee, die dan asiel kreeg in de kamer van het hoofd Bedrijfsvoering. Zo werd het hier toch nog een beetje een *ménagerie*. Mocht u ooit terugverlangen naar het Binnenhof, dan kan ik u verzekeren dat het gevoel we-

derzijds is.

Peter Essers

Het is niet veel Kamerleden gegeven om het woord te mogen voeren namens de hele commissie. Het vereist een grote inhoudelijke deskundigheid en verbindende politieke rol. Over beide kwaliteiten beschikt u in ruime mate. Waar collega Bröcker de fiscale praktijk vertegenwoordigde, deed u dat voor de fiscale wetenschap.

In de debatten pleitte u ervoor dat Nederland haar fiscale beleid met meer trots uitdraagt, om zo haar fiscale concurrentiepositie te verbeteren. Beschuldigingen dat Nederland een belastingparadijs is, zijn volgens u onjuist en bovendien schadelijk voor het imago. Tegelijkertijd bepleitte u hervormingen in dit belastingstelsel. Het is jammer dat de recent aangekondigde hervormingen de Kamer pas na uw afscheid bereiken.

In alle jaren dat u hier lid was zijn 47 van de 67 aan u gedane toezeggingen voldaan. De andere zijn ongetwijfeld onderweg om dat te worden. Ook werd er een motie van uw hand met algemene stemmen aanvaard, over de bestaande en de nieuwe Vaststellingsovereenkomsten met woningcorporaties en stadsherstellichamen. Een andere motie die ruime steun van de Kamer kreeg, verzocht de regering om tot een novelle te komen die de verhuurderheffing in 2013 splitst van de jaren daaropvolgend. Op Europees gebied hebt u geageerd tegen de steeds grotere rol van Brussel, wiens regels de Nederlandse begrotingscyclus ernstig beïnvloeden. Naar uw mening moet bij burgers het gevoel worden weggenomen dat Brussel zijn eigen weg gaat en zij daar geen invloed op hebben. In al die 12 jaar hebt u uw Kamerlidmaatschap steeds vervuld met een kritische én constructieve blik.

Vorig jaar beleefden wij dankzij u een unicum in dit Huis: een lunchpauzeconcert van de Koninklijke Harmonie Sophia's Vereniging uit Loon op Zand. Een gezelschap waar u sinds 2002 voorzitter van bent. Wat het optreden nog unieker maakte, was dat uw eigen zoon ook meespeelde. Ik observeerde u zittend in de bankjes, trots als een pauw en - zoals dat gaat bij ouders - licht gespannen of alles goed zou verlopen. Vandaag zijn de rollen omgedraaid en kijkt uw familie trots naar u.

Hans Franken

Googlet men de woorden 'Hans Franken' en 'rechtsstaat' dan krijgt men 114.000 hits. Dat is eigenlijk niet verwonderlijk. U bent een jurist pur sang. Ik zal nooit vergeten dat u er voor hebt gestreden dat u uw maidenspeech in 2004 over een juridisch onderwerp zou houden. U weet: daar wordt nog in lengte van jaren aan gerefereerd en ieder ander onderwerp zou niet passend zijn. Als rechter, hoogleraar, lid van de Raad van State en Kamerlid hebt u zich door de jaren ontwikkeld tot *eminence grise*.

Maar liefst 9 moties van uw hand werden aangenomen. Deze waren onder andere gericht op de bezuinigingen op de gefinancierde rechtsbijstand, de wetgeving en het toezicht op de inlichtingendiensten, de toegang tot het Juridisch Loket, kwaliteitseisen in de rechterlijke macht en onnodige kosten bij het bewaren van internetgegevens.

Uw bijzondere expertise op het gebied van ICT en informatierecht was van grote waarde voor het werk van de Kamer. Deze expertise kwam recentelijk nog weer naar voren in het beleidsdebat over de rol van de overheid bij digitale dataverwerking. U betoogde dat vrije meningsuiting, bescherming van persoonlijke levenssfeer en vertrouwelijke communicatie oud verworven rechten zijn die niet zomaar mogen worden beperkt. Een *intelligence service* moet volgens u

dienstbaar zijn aan een democratische samenleving en dus onder parlementaire en justitiële controle worden geplaatst. Door de jaren heen hebt u telkens bepleit dat het automatisch opslaan van verkeers- en locatie gegevens ten behoeve van strafvordering, inlichtingen en veiligheid strijdig is met privacy-grondrechten; iets wat in 2013 door het Hof van Justitie is bevestigd. Op uw initiatief werden er ook meerdere expertmeetings met het Rathenau Instituut georganiseerd.

Naast uw inbreng op justitie bent u ook zeer actief geweest als ondervoorzitter van de Kamer en als vicevoorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. Daar voeg ik nog aan toe: uw zeer actieve inzet in de PACE (dat u zowel een waarnemingsmissie bij de presidentsverkiezingen in Rusland als een pauselijke audiëntie opleverde), de OVSE Assemblee en de IPU.

Deze opsomming van uw activiteiten is slechts indicatief, niet limitatief. U hebt een zeer bijzondere bijdrage geleverd aan het werk van deze Kamer. Als kleine persoonlijke noot wil ik nog opmerken dat ik ooit deel uitmaakte van uw staf in Leiden en dat u later bij mijn afscheid als directeur Moot Court hebt gesproken. Het is mij een grote eer om u nu op uw afscheid als Kamerlid toe te mogen spreken. Een gevleugelde uitdrukking van u in uw juridisch onderwijs was "*It ain't necessarily so*". In uw fractie geldt de regel dat het beter is dat Kamerleden in principe na 12 jaar de Kamer verlaten. Wat mij betreft - en ik denk velen met mij - zou ik in uw geval zeggen: "*It ain't necessarily so*".

Mariëtte Frijters-Klijnen

In uw maidenspeech in 2011 zei u: "Als men ziet wat juist is en dat nalaat, is dat een gebrek aan moed". Het is een citaat van - en dat zei u er ook bij - Confucius. Het citaat komt uit De Analecten, een geschrift dat ons door zijn leer-

lingen is nagelaten. Dat draait onder andere om mededogen, respect en toewijding. Hij was zelf een goed voorbeeld van zijn filosofie dat een mens zich in de eerste plaats door zijn eigen ervaring moet laten leiden. Dit hebt u ook in uw werk in de Kamer gedaan. U putte uit uw ervaringen in de zorg en het onderwijs voor uw inhoudelijke bijdrage aan de debatten. In het geval van uw maïdenspeech ging het om een wetsvoorstel dat prestatiebekostiging introduceert in de Wet marktordening gezondheidszorg, maar u hebt ook het woord gevoerd bij de Jeugdwet, winstuitkering medisch-specialistische zorg, WMO 2015 en concentratietoetsing zorg.

U hebt in de debatten betoogd dat er een totaal gebrek is aan transparantie over de financiële situatie van ziekenhuizen. Niet alleen ontbreekt inzicht in de kwaliteit van een behandeling, ook de tarieven zijn onduidelijk. Daarnaast hebt u de toenemende macht van zorgverzekeraars gehegeld. U betwijfelt in hoeverre zorgverzekeraars zullen inkopen op basis van kwaliteit en of de kosten van de gezondheidszorg daadwerkelijk zullen dalen door effectief inkopen. Het opzetten van kwaliteitsprogramma's ziet u als een stap in de goede richting voor de verbetering van zorg. Interne kwaliteitsverbetering leidt volgens u zowel tot meer verantwoorde zorg als tot het aan het licht brengen van misstanden.

Transparantie als basis voor extern toezicht is steeds uw credo geweest. Aanmoed om dit te verdedigen bij de interruptiemicrofoon heeft het u niet ontbroken.

Fred de Graaf

In ons midden ook bekend als: de burgemeester van Nederland. U hebt een bijzondere gave tot voorzitten; u straalt natuurlijk gezag uit. Uw brede kennis, jarenlange bestuurlijk ervaring en warme karakter maken dat vrijwel iedere groep u graag tot haar voorzitter verkiest.

Diplomatie zit u eveneens in het bloed. Dit bleek al tijdens uw voorzitterschap van de commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking, maar ook daarna tijdens uw voorzitterschap van de Kamer. U bezocht Roemenië, Kosovo, Kroatië, Australië en Zuid Korea. Zette zelfs even voet over de grens in Noord Korea. U ontving hoogwaardigheidsbekleders uit de Palestijnse gebieden, China, Mali, Israël, Luxemburg, Canada (waar u een bijzondere band mee hebt), Duitsland, Italië en Liberia. Schijnbaar moeiteloos bewoog u zich in diverse internationale gezelschappen en wist u de Kamer waardig te vertegenwoordigen.

Als Voorzitter van de Kamer had u een belangrijke samenbindende rol. Op sympathieke wijze en met humor leidde u de vergaderingen. De woorden “staccato alstublieft” - gepaard met een indringend handgebaar - waren tekenend voor de manier waarop u de woordvoerders dirigeerde. De organisatie rondom de inhuldiging van Koning Willem-Alexander heeft u op voortreffelijke wijze geleid. U was de juiste man op het juiste moment. Dat dit hoogtepunt uiteindelijk moest leiden tot uw aftreden als Voorzitter blijft moeilijk verteerbaar. De manier waarop u zichzelf daarna heeft herpakt toont echter uw standvastige karakter en uw passie voor het Kamerlidmaatschap.

Tijdens de Algemene Europese Beschouwingen dit jaar betoogde u dat daadkracht het laatste redmiddel is om het vertrouwen in de EU te herwinnen en om daarmee uit te stijgen boven discussies over meer of minder Europa, Noord en Zuid, Oost en West, Grexit en Brexit. Om de problemen op het gebied van economie, veiligheid en migratie aan te pakken, moet de EU volgens u meer als eenheid moet opereren. Een pleidooi voor daadkracht en eenheid: het had uw bijdrage aan de Kamer niet beter samen kunnen vatten.

Guusje ter Horst

"Ik ben een pragmaticus, geen theoreticus" zei u ooit in een interview. Ik durf te zeggen dat dat klopt. Wij hebben u deze periode leren kennen als een buitengewoon kordaat Kamerlid. Iemand die niet bang is om stelling te nemen en op heldere wijze die stelling verdedigt. Als voorzitter van de commissie Immigratie & Asiel / JBZ-Raad kwam uw rijke bestuurlijke ervaring goed tot zijn recht. U wordt geprezen om de doortastende manier waarop u de commissie leidde. Ook de kleinste details ontsnapten niet aan uw aandacht.

Als oud-minister was het ongetwijfeld interessant om het parlementair proces vanuit de bankjes in plaats van achter de regeringstafel mee te maken. Het leidde tot een bijzondere situatie toen u als lid van de parlementair onderzoekscmissie privatisering/verzelfstandiging oud bewindslieden en Kamerleden bevroeg naar hun rol in dit proces. In dit onderzoek stonden het publiek belang en de relatie tussen burger en overheid centraal. Deze onderwerpen vormen de rode draad in uw lange politieke loopbaan.

Een jaar geleden zat u een deskundigenbijeenkomst voor, waarin meerdere commissies geïnformeerd werden over '*Cyberintelligence* en publiek belang'. Na die bijeenkomst gaf u aan hoe moeilijk het is om de balans te vinden tussen enerzijds vergaande spionagemogelijkheden voor de inlichtingendiensten en anderzijds de privacybescherming van burgers. De parlementaire controle op het vinden van deze balans ziet u het liefst in handen van Kamerleden die hier expertise in hebben. Dit onderbouwde u met het praktische argument dat zij hier nu eenmaal het meeste verstand van hebben.

Uw lidmaatschap van deze Kamer komt vandaag tot een einde, maar wij zullen in de toekomst ongetwijfeld nog veel van u horen. Ik heb begrepen dat u jonge mensen begeleidt die aan het begin van hun politieke carrière staan. Dat belooft

voor de toekomst een lichter praktisch ingestelde politici met een degelijke inhoudelijke grondslag.

Liesbeth Kneppers-Heijnert

Dit afscheid roept in zekere zin déjà vu gevoelens bij u op. In 2003 nam u al eens afscheid van deze Kamer. Gelukkig keerde u in 2007 terug om de Kamer vervolgens nog 8 jaar te dienen. U bent juridisch zeer onderlegd, met name op het gebied van ondernemingsrecht. U bent een zelfstandige denker met vooruitziende blik. Meermaals heeft na de inwerkingtreding van een wetsvoorstel de rechter het oordeel geveld waarvoor u reeds had gewaarschuwd.

In het debat over de Wet werk en zekerheid maakte u bezwaar tegen de snelle inwerkingtreding van een aantal onderdelen van de wet en kreeg u minister Asscher zover dat hij deze een half jaar uitstelde. Bij de behandeling van de Wet Uitbreiding Minimumloon betoogde u dat er veel mogelijkheden zijn om de criteria uit het wetsvoorstel te omzeilen en dat het veel ruimte biedt voor schijnconstructies. Ook stelde u dat het wetsvoorstel het bedrijfsleven onnodig met veel bureaucratie en hoge administratieve lasten opzadelt. Vorige week bij uw laatste speech over de Wet Aanpak Schijnconstructies maakte u bezwaar tegen de trend dat er 'lege' AMvB's worden voorgelegd, waarvan het parlement niet kan beoordelen wat er in staat. Ook pleitte u er - wederom met succes - voor dat bepaalde technische onderdelen van deze wet pas later in werking treden, zodat bedrijven voldoende ruimte krijgen om zich hier op voor te bereiden.

U bent als geen ander in staat om meerdere stappen vooruit te denken. Bespeurt u een incongruentie of een omissie, dan zult u niet nalaten dit te vermelden. U kunt dat overigens ook erg goed non-verbaal tonen. Door één optrokken wenkbrauw weet men al genoeg.

In een interview in 1999 zei u dat u geen 'politiek dier' bent. U was altijd weer blij om na een drukke vergaderdag op het Binnenhof de volgende morgen de zon te zien opkomen over de weilanden achter uw huis in Sauwerd. Dat moge zo zijn, maar u hebt voor uw fractie en de Eerste Kamer een onmisbare rol vervuld. In deze Kamer was dat onder andere als voorzitter van de commissie voor Economische Zaken. Uw hart ligt dan ook bij economische zaken, met name bij energie onderwerpen zoals de slimme meter en bij Roaming en Telecommunicatie. U leidde deze commissie met strakke hand en met veel kennis van zaken.

Anne Koning

Sinds 18 juni 2013 bent u lid van deze Kamer. Het was de tweede keer dat jaar dat een Koning werd beëdigd. U kwam aan toen de Kamer precies halverwege de rit was. Op knappe wijze hebt u in deze lopende trein weten te stappen. U werkte zich snel in en maakte u vrijwel moeiteloos de gebruiken van dit Huis eigen. De combinatie met uw werk als Provinciale Statenlid in Zuid-Holland maakt dat u extra aandacht hebt voor de implicaties van de hier voorliggende wetgeving op provinciaal niveau.

Als voorzitter van de Stichting Veilig Spelen en voormalig hoofd programma's bij Jantje Beton heeft het lot van kinderen uw speciale aandacht. Zo vroeg u bij het debat over de hervorming van kindregelingen aandacht voor de positie van alleenstaande ouders en hun kinderen die leven van een minimuminkomen.

Daarnaast bent u bekwaam op het gebied van stedelijke ontwikkeling en heeft u een affiniteit met energievraagstukken. U toonde zich bijvoorbeeld voorstander van het stimuleren van duurzame energieproductie door woningcorporaties, scholen en zzp'ers. De overheid dient volgens u zoveel mogelijk belemmeringen weg te nemen voor individuen en kleine organisaties om initiatief te tonen

in het opwekken van duurzame energie. Daarnaast sprak u zich recentelijk uit voor transparantie bij bedrijven die diensten uitvoeren in het publieke belang.

In uw Kamerlidmaatschap hebt u terecht aandacht gevraagd voor kleine, private initiatieven die een belangrijke bijdrage leveren aan een betere maatschappij.

Ruud Koole

Toen u vier jaar geleden de Kamer betrad, was u al jarenlang politiek actief, onder meer als partijvoorzitter. Dit alles combineerde u met een hooglerarschap politieke wetenschappen. Het gaf u de kans om de theorie aan de praktijk te toetsen en andersom. Onder meer voor de Wiardi Beckmanstichting schreef u wetenschappelijke artikelen over de Nederlandse politiek en haar institutionele ontwikkeling.

Met uw lidmaatschap van dit Huis verplaatste uw politieke loopbaan zich van achter de schermen, naar de bühne. Die overgang viel u niet zwaar. U werd woordvoerder binnenlandse zaken en hoger onderwijs en nam actief deel aan parlementaire activiteiten zoals de NAVO Parlementaire Assemblee. Tijdens het debat over het raadgevend referendum bepleitte u het opnemen van een horizonbepaling in het wetsvoorstel, dat regelt dat het raadgevend referendum niet langer een mogelijkheid is als de uitvoeringswet voor het correctief referendum in werking is getreden. Ook vroeg u om het vastleggen van een opkomstdrempel van 30 procent. De initiatiefnemers hebben uw pleidooi overgenomen en sinds januari dit jaar zijn de beide aanvullingen op dit wetsvoorstel een feit.

U hebt met enthousiasme uw Kamerlidmaatschap vervuld, maar bent tegelijkertijd ook kritisch op het instituut. Wij zullen ook in de toekomst ongetwijfeld nog van u horen in publicaties over de positie van de Eerste Kamer. Ik vertrouw

er op dat u de toegevoegde waarde van deze Kamer in het systeem van *checks and balances* niet onbesproken laat.

Kees de Lange

U bent een man van de wetenschap. Wetenschap is een manier van denken, net zo zeer als het een bron van kennis is. U bent voorstander van een rationele samenleving, waarin kennis en belangstelling voor cultuur en wetenschap breed aanwezig en eigenlijk vanzelfsprekend zijn. U hebt in de debatten betoogd dat wetenschappelijk onderzoek in met name de bètasfeer de bron van werkelijke innovatie is, omdat het ten grondslag ligt aan alle nuttige toepassingen. Fundamenteel onderzoek - los van industriële belangen - is volgens u een absolute noodzaak.

U hebt ook een kleine kruistocht tegen de euro gevoerd. De monetaire unie in Europa bevat volgens u onherstelbare fundamentele weeffouten. “De euro is van potentieel bindmiddel geworden tot de splijtzwam in Europa.” Volgens u moet Nederland dan ook terugkeren naar een situatie waarin zij onafhankelijk kan beslissen over haar eigen financiële beleid.

Als lid van een eenmansfractie hebt u enorm veel werk verzet. Een omnivoor en een generalist, altijd in staat om op hoofdlijnen een goede inhoudelijke inbreng te leveren aan menig debat. Ik zal uw voorzichtig schuifelende tred naar de interruptiemicrofoon dan ook missen. Vervolgens volgde dan mijn *contradictio in terminis*: "Kort! Meneer De Lange!"

U bent een onafhankelijke denker. Dat heeft u zeer recent nog eens duidelijk laten zien. Ik hoop dat uw vertrek uit de Kamer u ruimte geeft om uw brede wetenschappelijke interesses uit te diepen.

René van der Linden

Of moet ik zeggen: Mr. Europe. U bent eerst Limburger (dat spreekt voor zich), dan Europeaan, dan Nederlander. Als geen ander bent u doordrongen van het geloof in Europese integratie. Maar liefst vier talen spreekt u vloeiend. Als ik Limburgs meetel zijn het er vijf. Toen u tijdens de Algemene Europese Beschouwingen van april 2014 oog in oog stond met toen nog minister Frans Timmermans werd duidelijk dat hier twee ‘zwaargewichten’ met elkaar in debat waren over Europa op een niveau dat de meesten niet halen. Uw maiden-speech in 1999 in het debat over de staat van de EU sloot af u met de woorden: "Wij leven als het ware in de Europese provincie Nederland." De toon was gezet en u zette die lijn ook dóór.

U hebt een scherp geheugen voor de totstandkoming van internationale verhoudingen. Zoals de blikken van de handelsvolkeren via het plafond op deze Kamer gericht zijn, zo was uw blik juist altijd op het buitenland gericht. Er zijn weinig plekken op de wereld waar u niet bent geweest of waar u op zijn minst contacten heeft. Als ambassadeur van parlementaire diplomatie nam u zeer actief deel aan diverse interparlementaire gremia. Drie jaar lang was u voorzitter van de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa.

Van 2009 tot 2011 was u Voorzitter van de Eerste Kamer; een taak die u met groot engagement en betrokkenheid vervulde. Niet alleen zorgde u ervoor dat de parlementaire processen op deugdelijke wijze verliepen, u zorgde er ook voor dat uw grote passie voor Europese samenwerking werd vertaald in een actieve inzet van de Kamer bij de beïnvloeding van Europees beleid en het onderhouden van internationale contacten.

U hebt een ongewoon snelle tred. Als een wervelwind gaat u van afspraak naar afspraak. Als ik met u mee was op een werkbezoek moest ik als een idioot ach-

ter u aan dribbelen om u bij te houden. Maar u betreft mensen er wel altijd bij. De bijnaam ‘Us Reneke’ is tekenend voor uw open, vriendelijke Limburgse karakter. Gedurende uw Voorzitterschap zijn wij dan ook meermaals getrakteerd op Limburgse vlaaien.

Aan uw lange politieke loopbaan als Tweede Kamerlid, staatssecretaris en de laatste 16 jaar als lid van deze Kamer komt vandaag helaas een einde. Maar de ruim 38 jaar die u doorbracht op het Binnenhof zal niet vergeten worden. De op uw initiatief aanwezige Europese vlag op het dak van de Mauritsstoren zal nog tot in lengte van jaren blijven wapperen.

*****

Ik zou dit moment graag willen aangrijpen om de vergadering voor een kort ogenblik te schorsen zodat wij ons even kunnen vertreden. Het is immers een lange zit. En aangezien wij zojuist over één van ons meest bourgondische Kamerleden hebben gesproken, lijkt het mij zeer passend dat wij daarbij voorzien worden van een glas champagne!

*****

Marijke Linthorst

Met een onderbreking van vier jaar bent u tussen 1995 en 2015 lid geweest van deze Kamer, waarvan wij de laatste twee jaar goed met elkaar mochten samenwerken in de Huishoudelijke Commissie.

Uw kandidaatstelling was indertijd mede ingegeven door een grote belangstelling voor het Caribisch deel van het Koninkrijk. U had in Rotterdam gemerkt dat er veel Antilliaanse jongeren vastliepen in de stedelijke samenleving en u wilde zich hiervoor inzetten. Al snel was u een van de actiefste leden van

de vaste Kamercommissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken. Van 2007 tot op heden was u voorzitter van deze commissie, die sinds 10-10-10 de commissie KOREL heet (oftewel Koninkrijksrelaties).

Uw betrokkenheid bij 'de West' is door de jaren heen steeds verder gegroeid, met name door de diverse werkbezoeken die u daar hebt afgelegd. U spreekt inmiddels een aardig woordje Papiaments en hebt een groot netwerk op de eilanden. Bij meerdere gelegenheden hebt u bepleit dat de verhoudingen tussen volksvertegenwoordigers uit het Caribisch en het Europees deel van het Koninkrijk eerlijker en directer zouden worden. U stoorde zich aan omzichtige gesprekken, vol van angst dan wel onverschilligheid. “Alleen als over en weer de verwachtingen helder zijn, kunnen wij op goede voet doorgaan met elkaar.” Met uw grote betrokkenheid en jarenlange ervaring was u dan ook van onschatbare waarde voor het Interparlementair Koninkrijksoverleg.

Een ander belangrijk onderwerp in uw Kamerlidmaatschap was onderwijs. Maar liefst drie moties van uw hand werden met algemene stemmen aanvaard. Ze gingen over passend onderwijs, toeslag kinderopvang en het recht op onderwijs. Ook aan de onderwijsprojecten binnen de Eerste Kamer zelf hebt u actief deelgenomen. Verschillende keren leidde u hier de finale van de Derde Kamer, het debat van 75 basisschoolleerlingen.

U bent een zelfstandig denker. Niet bang om tegen de stroom in te gaan. Een aantal keer hebt u als enige van uw fractie tegen een wetsvoorstel gestemd. Recentelijk behoorde u tot de minderheid van uw fractie die op principiële gronden tegen de inperking van de vrije artsenuitvoering stemde. Wij hebben u leren kennen als voorvechter van solidariteit. Principes zijn bij u geen handelswaar.

Pia Lokin-Sassen

Ik denk niet dat er veel mensen zijn die Thorbecke uit het hoofd citeren, maar u kunt zo zijn Narede te berde brengen. 'De wet' heeft u ooit beschreven als een verzameling inktvlekken waaraan wij betekenis hechten, die vaak voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn. Als dat zo is, dan zitten wij hier wekelijks een Rorschachtest te doen. Dan laten we open of iedereen dezelfde vlinder herkent of dat het kabinet een andere vlinder voor ogen had.

Met passie en bevlogenheid heeft u staatsrechtelijke vraagstukken behandeld. In Groningen leert u uw studenten dat de constitutie een breder begrip is dan de Grondwet. Het open karakter van de Grondwet betekent dat niet alle fundamente van het Nederlandse staatsrechtelijk bestel in de Grondwet zijn opgenomen. Eén belangrijk fundament miste u echter wel: het recht op een eerlijk proces voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter. In een met algemene stemmen aanvaarde motie hebt u dan ook bepleit dat er een artikel wordt opgenomen in de Grondwet dat dit recht waarborgt. De minister heeft laten weten dat hij deze motie zal uitvoeren.

Het was onze oud-collega Alfons Dölle die u jaren geleden overhaalde om lid te worden van het CDA en later bij uw komst in de Kamer achter de schermen de kneepjes van het vak leerde. Vorig jaar werkte u mee aan een boek over zijn politieke nalatenschap, getiteld 'Bezield staatsrecht'. Een treffende titel voor een bevlogenheid die u samen deelde.

Eric Meijer

In de relatief korte periode dat u lid was van de Kamer hebt u zich niet onbetuigd gelaten. Als expert in stedelijke ontwikkeling leverde u een gedegen inbreng in debatten over ruimtelijke ontwikkeling en stadsvernieuwing. U hield uw maidenspeech in het debat over de afschaffing van de WGRplus regio's.

Hier schetste u de geschiedenis van de totstandkoming van de plusregio's, een ontwikkeling die u door uw eerdere werkzaamheden van dichtbij heeft kunnen meemaken. U betoogde dat bij kerngemeenten de stedelijke bebouwing ver over de gemeentegrenzen heen is gegroeid, hetgeen volgens u vraagt om intensievere overheidsbemoeienis op het gebied van milieubeheer, openbaar vervoer en volkshuisvesting. Ook pleitte u voor voldoende aandacht voor bestuurskwaliteit.

Uw inbrengen in deze Kamer waren steeds doordrongen van historisch besef. Als voormalig lid van het Europees Parlement kon u de ontwikkelingen in de invloed van de EU op onze binnenlandse afwegingen in een breed kader zien. Zo betoogde u in het debat over de EU-naheffing dat deze invloed sluipenderwijs veel groter is geworden dan wij ons vooraf bewust waren. Het zelf kunnen beslissen over de begroting, zonder inmenging van anderen, is volgens u een kenmerk van een soevereine staat. Wie die vrijheid niet heeft, zakt af naar het niveau van een deelstaat of een provincie.

Uw bestuurlijke en politieke carrière bestrijkt een periode van 40 jaar en varieert van het niveau van de deelgemeente tot aan het niveau van de Europese Unie. Met uw lidmaatschap van deze Kamer hebt u ook de werking van het nationale parlement kunnen ervaren en is de cirkel in zekere zin rond.

Nanneke Quik-Schuijt

In 1967 trad u als één van de eerste vrouwen toe tot de rechterlijke macht. Hier was u vervolgens vele jaren lang kinderrechter en besliste u dagelijks over het lot van jonge delinquenten en slachtoffers van huiselijk geweld en verwaarlozing. Een complexe wereld vol dilemma's, waarin het belang van het kind niet of nauwelijks eenduidig is vast te stellen.

Met uw lidmaatschap van deze Kamer werd u ook actief in een andere pijler van de trias politica. Ook hier bleek uw bevoegenheid voor de rechten van kinderen. U gelooft in het gemeenschapsgevoel: *'It takes a village to raise a child.'* Ten aanzien van het gezin zelf hebt u bepleit dat vaders en moeders reeds voor de scheiding gelijkwaardig voor hun kinderen moeten zorgen, zodat er na de scheiding meer continuïteit is. Het zou niet alleen de kinderen maar ook de emancipatie van mannen en vrouwen ten goede komen. Verder was u sterk voorstander van het installeren van een brede multidisciplinaire Staatscommissie, die de verhouding onderzoekt tussen juridische, biologische en sociale ouders en de kinderen die door hen worden verzorgd en opgevoed.

U hebt zich echter niet beperkt tot justitiële onderwerpen. Ook vreemdelingenbeleid en koninkrijksrelaties hadden uw speciale aandacht. Meerdere malen bracht u een bezoek aan het Caribisch deel van het Koninkrijk en toonde u zich een actief en betrokken volksvertegenwoordiger. Een met brede steun aangenomen motie van uw hand verzocht de regering om de regering van Curaçao te ondersteunen in het beperken van gezondheidsschade als gevolg van de aanwezigheid van de Isla-raffinaderij.

Uw enorme vermogen tot empathie combineert u met een ijzeren overtuiging. Zodra bleek dat een bewindspersoon een in uw ogen onverstandige route koos, toonde u zich van uw felle kant. Zo zorgde u ervoor dat er door de jaren heen maar liefst 30 toezeggingen aan u zijn voldaan.

Geert Reuten

Sinds 2007 bent u lid van de Eerste Kamer. Ik refereerde er al even aan in mijn introductie: u hebt een zekere voorliefde voor cijfers en statistieken. Uw notenapparaat in uw schriftelijke inbreng was vaak een inbreng op zich en ook de schriftelijke versie van uw bijdrage tijdens debatten was stevast voorzien van uitgebreide tabellen en berekeningen tot in de promille. U hebt de ambtenaren

op het ministerie van Financiën en onze eigen stenograven het leven niet gemakkelijk gemaakt.

Het maakte dat uw inbreng voor de gewone sterveling niet altijd even eenvoudig was om te volgen, maar uw achtergrond als universitair hoofddocent economie zorgde ervoor dat u graag bereid was om enige elementaire begrippen toe te lichten. Zo legde u bij het debat over energie efficiëntie bijvoorbeeld uit dat een petajoule gelijk staat aan de energie die het kost om 1000 biljoen appels 1 meter op te tillen. In een recent debat over AMvB bij de Melkveewet was u zelfs bereid om het geluid van een blije koe in de wei tot drie keer toe na te bootsen, hetgeen fonetisch zeer precies in de Handelingen is neergelegd.

Uw atypische manier van werken is overigens niet van effect ontbloot. Zo presenteerde u het om bij de behandeling van de Melkveewet een motie in te dienen die vrijwel onleesbaar was en onvoldoende ondersteund, maar uiteindelijk toch met algemene stemmen werd aanvaard.

Bij een aantal gelegenheden hebt u bezwaar gemaakt tegen de scheve inkomens- en vermogensverdeling in Nederland. U drong er bij het kabinet op aan om de gevolgen van zijn beleid voor het beoogde investeringsklimaat goed uit te rekenen. Het liefst zag u dat er op korte termijn een tijdelijke algemene arbeidstijdverkortingsmaatregel komt, zodat de financiële en sociale pijn van werkloosheid kan worden beperkt.

Als gastdocent Politieke Economie zult u de ontwikkelingen in deze Kamer ongetwijfeld blijven volgen. In de geschiedenis van deze Kamer blijft u voortleven als een senator die een geheel eigen bijdrage aan het parlementaire werk heeft geleverd.

Tobias Reynaers

U hebt de Kamer één termijn gediend. Uw achtergrond als advocaat zorgde dat u met name actief was op het gebied van justitie. In het debat over de staat van de rechtsstaat stelde dat u de rechtsstaat niet alleen iets is van de academische en politiek-bestuurlijke elite, maar vooral iets wat breed beleefd en gedragen moet worden door de samenleving. U gaf aan dat het minderheidsstandpunt vaak te gemakkelijk en onterecht wordt afgedaan als populisme. Volgens u is de democratische rechtsstaat er bij gebaat om de uitkomsten van democratische processen te respecteren; wat die uitkomsten ook mogen zijn.

In de debatten op het gebied van strafrecht toonde u zich voorstander van strenger straffen en pleitte u voor het beschermen van de belangen van slachtoffers van ernstige zedendelicten en geweldsmisdrijven. In dat kader stelde u: "Het geweten is vergevingsgezinder dan het geheugen."

In het dagelijks leven bent u werkzaam in het ruimtelijk bestuursrecht en vastgoed, hetgeen u een goede basis heeft gegeven voor uw voorzitterschap van de vaste commissie voor Infrastructuur, Milieu en Ruimtelijke Ordening.

Marijke Scholten

Wij hebben u sinds uw aantreden in 2011 leren kennen als een zeer vaardig en bevlogen jurist, met oog voor details. In het debat over de Begrotingsstaten van Veiligheid en Justitie stelde u dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft om de burger, ook de minder vermogende, toegang tot het recht te verlenen. Het recht op toegang tot het recht en tot de rechter mag niet worden aangetast door ondoordachte bezuinigingen op de gesubsidieerde rechtsbijstand. In een met ruime steun aangenomen motie bepleitte u dan ook dat de regering op korte termijn onderzoekt wat de oorzaken zijn van de oplopende kosten van deze bijstand.

Naast uw vele juridische inbrengen hebt u ook grote affiniteit met de diverse zorgvraagstukken getoond. U hebt aangegeven niet beducht te zijn voor meer marktwerking in de zorg. Mits dit op een verantwoorde manier gebeurt, stelt het zorginstellingen in staat om meer vermogen aan te trekken dan anders mogelijk geweest zou zijn.

Tot twee keer toe hebt u ook de zorgcapaciteiten van deze Kamer getest. Met een tijdelijke flauwte zorgde u ervoor dat de Griffie haar calamiteitenplan eindelijk in praktijk kon brengen. De dienstdoende huisarts - annex woordvoerder namens de SP - bood eerste (klas) hulp, waarna u weer snel de oude was. Achteraf kon u hier zelf erg om lachen, hetgeen tekenend is voor uw nuchtere en relativerende karakter.

Tineke Slagter-Roukema

Daarmee ben ik aanbeland bij de eerdergenoemde redder in nood. Wij worden als Kamerleden wel eens bekritiseerd vanwege onze zogeheten 'nevenfuncties', maar ik denk dat u als geen ander hebt aangetoond hoe nuttig die maatschappelijke posities zijn. Uw professionele kennis van het zorgsysteem is van grote waarde geweest voor de Kamer als geheel en de commissie VWS in het bijzonder.

Het was vast niet altijd even gemakkelijk om de twee rollen te combineren. Zo kreeg u ooit een telefoontje van minister Klink op een uitermate ongelegen moment. Het leidde tot de onsterfelijke woorden: “Minister mag ik u zo terugbellen, ik zit middenin een bevalling!”

U was één van de aanvoerders van het verzet tegen het landelijke EPD en vroeg ook aandacht voor de zorgelijke ontwikkeling dat zorgverzekeraars steeds gro-

ter en machtiger worden. Ook de invoering van de Jeugdwet ging u aan het hart. Telkens keek u naar de concrete uitwerking in de praktijk van wetsvoorstellen en kwam u op voor de belangen van de minderheid. Zelf zei u hierover dat dit komt omdat u bent opgevoed met normen als verantwoordelijkheid nemen, opkomen voor zwakkeren en rechtvaardige verdeling.

Als voorzitter van de commissie VWS zorgde u voor een losse, open sfeer, waarin beslissingen effectief tot stand kwamen. U was niet bang om iets van uzelf te laten zien. Naar verluidt zong u ooit psalmen tijdens de vergadering en heeft u Bijbelteksten geciteerd. Uw inhoudelijke bijdrage en uw ontspannen karakter zullen zeker gemist worden.

Ronald Sörensen

Na een actieve loopbaan in de gemeentelijke en provinciale politiek trad hij vier jaar geleden toe tot deze Kamer. In uw maidenspeech gaf hij aan dat de taak van de Eerste Kamer in zijn optiek ligt in het kijken naar de menselijke maat in wetgeving. Veel problemen in de samenleving kunnen volgens hem worden opgelost door te luisteren naar de mensen op de werkvloer. Zijn eigen ervaring op de werkvloer hebt hij opgedaan als leraar biologie en geschiedenis in het voortgezet onderwijs. Een positie die hij ruim 32 jaar heeft bekleed. Die ervaring heeft hij dan ook ingebracht in uw werk als Kamerlid.

Zo bepleitte hij in een debat over de CITO toets dat een dergelijke objectieve test voor veel scholen zeer welkom is, ook om de kinderen te beschermen tegen te hoog gespannen verwachtingen van hun ouders. Hij heeft zich uitgesproken tegen bezuinigingen op de studiefinanciering, omdat deze volgens u met name de keuzevrijheid van studenten met een kleine beurs beperken. Hij is voorstander van een ruim onderwijs aanbod dat gelijke kansen biedt voor alle studenten. Daar mag ook iets tegenover staan. Er is volgens hem niets mis mee om jonge-

ren te laten realiseren dat ze een tegenprestatie leveren voor de investering die de maatschappij in hen doet.

Als echte Rotterdammer met – naar ik heb begrepen – Noorse voorouders heeft hij een rechtdoorzee karakter. Om een oud Rotterdams gezegde aan te halen: “Niet praten, maar schoonmaken.” (Ik zal de werkelijke bewoordingen maar niet gebruiken.)

Ben Swagerman

In een recent interview in het Financieel Dagblad zei u dat in het leven gaat om humor, timing en mededogen. Ook zei u dat u geïnspireerd bent door het rechtvaardigheidsgevoel van uw oom en naamgenoot. Dit rechtvaardigheidsgevoel hebt u door de jaren heen steeds verder kunnen ontwikkelen. Aanvankelijk als advocaat, later als RAIO en als Officier van Justitie.

U hebt een goed oog voor wat strafrechtelijk wel en niet toelaatbaar is. Dit bleek onder andere in de debatten over elektronische detentie, voorlopige hechtenis, illegale hennepcultuur en het gebruik van biomedische gegevens van vreemdelingen. Tegelijkertijd hebt u zich ook bereid getoond om u te verplaatsen in de juridische onderbouwingen van het kabinet. Bij tijd en wijle was u het zó sterk eens met de opvatting van het kabinet, dat het leek alsof er via de interruptiemicrofoon een derde bewindspersoon deelnam aan het debat.

U hebt een sterke band met het Caribisch deel van het Koninkrijk, mede vanwege het feit dat u ooit advocaat-generaal was op de Nederlandse Antillen. Aan die betrokkenheid hebt u ook als Kamerlid invulling gegeven, door er een werkbezoek af te leggen en een actieve rol te spelen in de commissie KOREL.

Vandaag neemt u afscheid van de Kamer en kunt u zich met volle aandacht richten op uw werkzaamheden als *Senior Vice President Security Services* bij onze nationale luchtvaart-trots.

Joyce Sylvester

Sinds 2003 bent u lid van deze Kamer. Wij hebben u door de jaren heen leren kennen als een doortastend, hard werkend en energiek persoon. In 2013 was u één van de hoofdpersonen in de documentaire 'Door de Senaat'. Daar was goed te zien hoe u op uw eigen aanhoudende en charmante wijze *wheelde en deelde* om alles rond te krijgen. Het voorzitterschap van de commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid hebt u voortvarend ter hand genomen.

Uw ervaringen als burgemeester maakten dat u bij diverse gelegenheden aandacht hebt gevraagd voor de gevolgen van wetgeving op gemeentelijk niveau. Zo vroeg u bijvoorbeeld in het debat over bibliotheekvoorzieningen aandacht voor het feit dat het gemeenten gebaat zijn bij kaders, normen en concrete afspraken om te waarborgen dat de bibliotheken beschikbaar zijn voor al hun inwoners. Ook hebt u de Kamer in het buitenland vertegenwoordigd, door deelname aan een interparlementaire conferentie in Rome, waar u wees op het belang van krachtige steden en het nut van een Europese stedelijke agenda.

U hebt een sterke affiniteit met cultuur. Cultuur heeft volgens u het vermogen om het menselijk bestaan naar ethische en esthetische maatstaven van commentaar te voorzien. Ook speelt het een rol in sociale cohesie en individuele ontwikkeling. In het beleidsdebat over cultuur maakte u dan ook bezwaar tegen rendementsdenken, bureaucratie en administratieve lasten voor de instellingen.

Het is de bedoeling dat de gemeente Naarden in januari 2016 op gaat in de nieuwe gemeente Gooise Meren, maar met uw passie, aanleg en gedrevenheid

voor het openbaar bestuur lijdt het geen twijfel dat u ook in de toekomst actief zal blijven in de publieke sector.

Gerrit Terpstra

“Voor het CDA is ook een alleenstaande met een goudvis een gezin.” Die uitspraak is tekenend voor uw karakter: een grote dosis humor gepaard aan een feilloos relativeringsvermogen. Er zijn legio voorbeelden te noemen van uw moeiteloos geestige improvisaties. *Thinking on your feet* noemen de Engelsen dat. Bijvoorbeeld de term 'ritueel geslachte dode mus' of toen de heer Reuten ons recentelijk tijdens het debat over de post trakteerde op een gezongen Wim Sonneveld-fragment en u rustig naar het spreekgestoelte liep met de woorden: "Voorzitter ik had graag willen rappen, maar heb mijn bijbehorende rapapparatuur thuis gelaten."

Sinds 2003 bent u lid van deze Kamer. Daarvoor was u Tweede Kamerlid, lid van Provinciale Staten van Utrecht en voorzitter respectievelijk bestuurslid van de Sociale Verzekeringsbank en de Christelijk Nationaal Vakbond. In de Eerste Kamer refereerde u vaak aan uw vakbond-verleden. U pleitte keer op keer voor degelijk en sociaal financieel-economisch beleid dat gericht is op lastenverlichting, het terugdringen van overheidsuitgaven en het bestrijden van werkloosheid. Ook hebt u bepleit dat Nederland waar mogelijk aansluit op Europees beleid en rekening houdt met de grenseffecten van haar nationale beleid.

U bezit een uniek vermogen om ingewikkelde vraagstukken in hun essentie te vatten en vervolgens gelijk te relativeren. Als ongekroonde koning van het eufemisme heeft u meer dan eens de angel uit een conflict gehaald.

Ik heb het u vorige week tijdens het debat al gezegd en ik herhaal het vandaag weer: wij (zowel de collega's als de medewerkers) gaan u node missen. Niet

alleen uw verrassende en interessante bijdragen aan het debat, maar ook uw sympathieke, sociale karakter: hoffelijk en geïnteresseerd. U begroette mij iedere dinsdag met “President”, gevolgd door een lichte hoofdbuiging. Vandaag buig ik mijn hoofd voor u.

Tof Thissen

3885 dagen heeft u deze Kamer gediend. Acht jaar lang was u fractievoorzitter. Wij hebben u in die jaren leren kennen als een aimabel en energiek mens, met een aanstekelijk gevoel voor humor en een groot vermogen om mensen te verbinden. U hebt ook een groot retorisch vermogen, waarvoor de basis werd gelegd op het Bisschoppelijk College in Roermond.

Het lidmaatschap van de Eerste Kamer is niet uw eerste politieke functie. Eerder was u actief in de lokale politiek en hebt u een groot aantal partijpolitieke functies vervuld; eerst binnen de PSP, later bij GroenLinks.

Uw politieke gedrevenheid komt voort uit het besef dat de gemeenschap veel voor u doet en dat u dus ook iets terug wil doen. U hebt in deze Kamer meermaals gepleit voor humanisering van de relatie tussen overheid en burger. Burgers kunnen alleen vertrouwen in elkaar wanneer zij vertrouwen krijgen van de overheid. Ook zelfrespect is volgens u nodig om medeverantwoordelijkheid te dragen voor de samenleving.

In deze Kamer hebt u een breed palet aan onderwerpen behandeld, variërend van de melkveehouderij tot aan de pensioenfondsen. Tweemaal werd een motie van uw hand met algemene stemmen aanvaard. De eerste motie riep de regering op om Nederlandse gemeentelijke expertise te betrekken bij de economische ontwikkeling in ontwikkelingslanden. De tweede was een pleidooi voor het niet laten verdwijnen van patiëntenorganisaties als gevolg van bezuinigingen.

U stond in deze Kamer meermaals onder hoge politieke druk. Bijvoorbeeld bij de verhoging van de AOW-leeftijd in 2012 en het pensioenplan in 2013. In de eerder genoemde documentaire over de Eerste Kamer werd duidelijk hoe zeer u hiermee worstelde. Steeds moest er een balans worden gevonden tussen de onafhankelijke positie van de Kamerfractie enerzijds en het in stand houden van door de regering met de partij gesloten akkoorden anderzijds.

U hebt politieke belangen echter nooit laten prevaleren boven collegiale loyaliteit. In het geheugen van deze Kamer staat gegrift hoe u handelde bij de stemming over de WMO vorig jaar. Er was hoofdelijke stemming aangevraagd en collega Holdijk had wegens ziekte gepaard. Toen er vervolgens werd verzocht om toch fractiegewijs te stemmen wist u dat dit zou betekenen dat het wetsvoorstel waar u tegen was het niet zou halen. Desalniettemin hield u zich aan de gemaakte afspraak en pleitte u ervoor dat de hoofdelijke stemming doorgang zou vinden. Het was een schoolvoorbeeld van loyaliteit in de Kamer.

De solidariteit die u op persoonlijk vlak betracht verwacht u ook van de overheid als geheel. Bij verschillende gelegenheden hebt u gepleit voor een solidaire overheid, die het goede voorbeeld geeft en die zich bekommert om een ieder die dat nodig heeft. U vertrekt vandaag uit deze Kamer, maar uw passie voor en ervaring in het openbaar bestuur komen ongetwijfeld ook goed tot hun recht in uw nieuwe functie bij het UWV.

Janny Vlietstra

Een maand geleden nam u afscheid van Haren, waar u twee jaar lang waarnemend burgemeester was. Vandaag neemt u afscheid van deze Kamer, waarvan u vier jaar lang lid was. U werd als ‘rode Fries in het Groene Groningse Haren’ geroemd om uw inzet, uw betrokkenheid en uw grote hart voor maatschappelijk-

ke doelen en cultuur. Diezelfde eigenschappen kan ik u vandaag wederom toedichten.

Een kleine 33 jaar bent u actief in het openbaar bestuur van het noorden van Nederland. Dit heeft u de bijnaam 'noordelijk PvdA-kanon' opgeleverd. Als geen ander weet u dan ook op hoeveel niveaus beleid uit Den Haag doorwerkt en hoe groot de impact is van schijnbaar kleine wijzigingen. U hebt in deze Kamer bij meerdere gelegenheden gepleit voor continuïteit in kabinetsbeleid. Op regionaal gebied hebt u ook gepleit voor het behoud van zelfstandige, onafhankelijke regionale omroepen. Op maatschappelijk gebied hebt u - met succes - bepleit dat het kabinet decentrale overheden aanmoedigt om ten minste vijf procent langdurig werklozen en/of arbeidsgehandicapten in te schakelen bij de uitvoering van werken en diensten.

Speciale aandacht hebt u besteed aan de positie van veteranen. Reeds in uw maidenspeech benadrukte u hoe belangrijk het is dat zij erkenning krijgen voor wat zij hebben gedaan, maar vooral ook dat er zorg en begeleiding is voor diegenen die als gevolg van militaire missies met psychische problemen worstelen. Sindsdien hebt uw betrokkenheid meerdere keren getoond, waaronder bij de ontvangst van veteranen door de Staten-Generaal in 2013. U zult in de toekomst dit doel en de andere maatschappelijke doelen die u na aan het hart liggen, ongetwijfeld blijven ondersteunen.

Klaas de Vries

Het is voor u vandaag de derde keer dat u afscheid neemt als parlementariër. Dat deed u in 1988 en in 2006 in de Tweede Kamer en vandaag in de Eerste Kamer. Bij uw afscheid in de Tweede Kamer werd u omschreven als felle en vasthoudende debater. Ik citeer: "Uw prachtige volzinnen verbloemen nooit de scherpte die u in het debat brengt." De jaren zijn verstreken, maar de omschrij-

ving klopt nog altijd. U begeeft zich zelden naar de interruptiemicrofoon, maar als u dat doet dan is het telkens raak: met zachte stem velst u harde oordelen, met de nodige onderkoelde humor.

Van 2007 tot 2011 hebt u de Kamer als Ondervoorzitter gediend. In die periode hebt u een waardevolle bijdrage geleverd aan de implementatie van de vernieuwing van de Kamerorganisatie.

Als woordvoerder hebt u steevast gepleit voor de bescherming van privacy, internetveiligheid en een constructieve houding ten aanzien van Europa. Op uw initiatief stelde de Eerste Kamer eind 2008 ruim 100 vragen over de Nederlandse steun aan de inval in Irak. U wist de schriftelijke vraag om te buigen tot een gevaarlijk politiek instrument en diende daarmee de waarheidsvinding over een pijnlijke kwestie in onze recente geschiedenis.

Twee weken geleden werd een motie van uw hand over de intensivering van de bestrijding van georganiseerde criminaliteit met algemene stemmen aanvaard. Het vormde een passende afsluiting van uw politieke loopbaan, die in 1970 bij de gemeenteraad in Delft begon en uiteindelijk leidde tot twee ministerschappen, twee informateurschappen en het lidmaatschap van beide Kamers der Staten-Generaal. Daarnaast was u enige jaren bijzonder hoogleraar aan de Radbouduniversiteit met als leeropdracht 'De praktijk en cultuur van het Nederlandse parlement'. De komende tijd zult u gelukkig nog actief blijven als voorzitter van de *Committee on the Election of Judges* voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

De politiek is weliswaar belangrijk voor u, maar is uiteindelijk slechts dagvulling waardoor kunst op de achtergrond raakt. U bent ontegenzeggelijk een man van vele talenten. Zo bracht u een paar jaar geleden een CD uit met politiek

geëngageerde liedjes en publiceerde u de thriller 'Operatie Vuurvogel'. Ik twijfel er niet aan dat u in de toekomst nog eens schrijft over de figuurlijke dan wel letterlijke lijken uit de kast op het Binnenhof. Daar zit zeker een aardige thriller in en een onverbiddelijke bestseller.

Wouter van Zandbrink

Sinds september 2014 bent u lid van de Eerste Kamer. U bent deskundige op het gebied van plattelandsontwikkeling en was eerder lid van de Gedeputeerde en Provinciale Staten van Zeeland.

U hield uw maidenspeech over de wet verantwoorde groei melkveehouderij. Een onderwerp dat u na aan het hart ligt, aangezien u bent opgegroeid in de melkveehouderij van uw ouders. In uw maidenspeech betoogde u dat de hiërarchische sturing van de overheid deels plaats heeft gemaakt voor sturing door burgers en bedrijven zelf en dat regelgeving hierop moet aansluiten. U complimenteerde de sector en de maatschappelijke organisaties dat zij in veel zaken zelf verantwoordelijkheid nemen.

Uw zwanenzang was wederom bij de melkveewet. Ditmaal betrof het de AMvB over grondgebonden groei. Dit besluit noemde u een scharnierpunt in de ontwikkeling van de melkveehouderij in Nederland en een belangrijke stap op weg naar een circulaire economie.

Als voorzitter van de Coalitie Delta Natuurlijk blijft u zich ook in de toekomst inzetten voor een ecologisch gezonde en veerkrachtige landbouwsector.

Gerrit Holdijk

Last but not least. En niet zonder reden. Wij vieren vandaag namelijk ook uw 25 jarig jubileum, dat u op de kop af heeft gehaald. U was lid van deze Kamer

van 3 juni 1986 tot 23 juni 1987 en vervolgens onafgebroken sinds 11 juni 1991.

U bent tot de dag van vandaag de nestor van de Eerste Kamer. Bovendien bent u van de 25 jaar dat u Kamerlid bent al twintig jaar fractievoorzitter. Dat kan niemand u nazeggen in deze Kamer. In alle opzichten was en bent u een constante factor.

Naast uw werkzaamheden als Kamerlid, was u ook nog jaren actief in de Provinciale Staten van Gelderland en was u vele jaren medewerker van de SGP-fractie in de Tweede Kamer. U typeerde uzelf als "Een simpele jurist met de uiterlijke verschijningsvorm van een Veluwe boer. Ik ben op verzoek gekomen en ik ga op verzoek weer weg." Thuis in uw woonplaats Uddel keek men dan ook niet vreemd op als er een fel oranje tractor voorbij kwam met 'Boer Gerrit' achter het stuur.

Uw bijdragen waren altijd interessant en zaten juridisch gedegen in elkaar. U hield niet van lange betogen of opsommingen. In uw maidenspeech op 1 juli 1986 over Gemeentelijke herindeling van de Bommelerwaard stelde u dat de politiek vaak wel ongeveer kan aangeven hoe het niet moet, maar dat het veel moeilijker is om te zeggen hoe het idealiter wel zou moeten.

In al die 25 jaar diende u één motie in, namelijk over het versterken van de positie van winkeliers in winkelcentra die volgens u niet gedwongen mochten worden hun winkels op zondag te openen. Dat was voor u en uw fractie een zeer aangelegen en principieel punt. En ook dat typeerde u.

De publiciteit zocht u zelf nooit op, want dat vond en vindt u niet passen bij een senator. Die moeten wat u betreft opereren in de luwte. Bij het eerste Kabinet

Rutte was u volgens de media ineens de machtigste man van Nederland en stond u in de spotlights. Zelf zag u dat geheel anders. U deed gewoon uw werk met als uitgangspunt: "Als ik iets vind wat niet deugt, stem ik tegen. Zo simpel is het." Typerend was ook uw reactie op de vraag van een journalist of u nu meer druk voelde nu iedereen naar u keek. U antwoordde daarop "Met zoveel druk op mij, blijf ik vanzelf wel laag bij de grond." Uw unieke positie ten tijde van het kabinet Rutte II leidde tot de term 'Holdijk-proof'. Als een wetsvoorstel Holdijk-proof is, zit het goed in elkaar.

De komst van de iPad had wat u betreft best uitgesteld mogen worden tot na uw vertrek. Echter u ging daar professioneel mee om en kwam altijd keurig op tijd langs bij de ICT helpdesk als dat nodig was. U had hier ook goede steun aan uw vrouw die soms als eerste signaleerde als er iets mis was met de Vergader-APP.

Er zouden nog veel anekdotes over u te vertellen zijn. Bijvoorbeeld over het roken van de pijp, wat u zelfs de prijs van "Pijproker van het jaar 2014" opleverde en ook leidde tot een bezoek van de brandweer aan de Eerste Kamer. Maar daar zullen we verder maar over zwijgen.

Beste Gerrit,

Dat ik je vandaag mag en kan toespreken is heel bijzonder. Want in 2014 kreeg je een moeilijke boodschap. Er was een zeer ernstige ziekte geconstateerd en de artsen gaven je nog slechts enkele maanden te leven. Je hebt toen, zoals je dat recent op de SGP partijdag verwoordde, afscheid genomen van het leven. Iedereen hield rekening met het ergste. Het is, zoals je zelf zei "Een Godswonder" dat je nog leeft en zo beleef je dat ook echt. De operatie mocht slagen, de zware chemokuren mocht je doorstaan en met veel geroffel op de bankjes werd je hier in de plenaire zaal weer door de collega's welkom geheten.

Vandaag is helaas het moment gekomen om afscheid van je te nemen als Kamerlid. Het is tevens jouw zilveren jubileum. En daar hoort een heel speciaal cadeau bij, namelijk het zilveren koetsje. Ik vind het een eer en een genoegen dat ik jou dat vandaag mag uitreiken.